

Pregledni rad
Primljeno: 15. ožujka 2020.
<https://doi.org/10.20901/pm.57.3.02>

Verita effettuale della cosa politica u Makijavelijevoj Mandragoli

BOJAN KOVAČEVIĆ, MARKO SIMENDIĆ
Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu

Sažetak

Makijaveli putokaz za uspostavljanje poretka među ljudima koji svoj sebični lični interes pretpostavljaju opštem dobru šalje u dramskoj formi komedije, u *Mandragoli*. Prvo predstavljamo likove u komadu kao junake doba radikalnog odsustva smisla. Potom u Liguriovom planu za osvajanje udate lepotice Lukrecije pronalazimo smernice za mirno uspostavljanje novog poretka u senci starog koji, onemoćao, prevaren i slab, ne pruža nikakav otpor. U trećem delu u ovoj naizgled lakoj komediji rasvetljavamo uputstvo za skrivenu revoluciju, koja se ostvaruje zahvaljujući smelosti državnika i lukavosti njegovog savetnika. Zaključujemo da Makijaveli u *Mandragoli* razmatra scenario koji nije dobio dovoljno pažnje u njegovim drugim delima: uspostavljanje dobrog poretka u iskvarenoj republici.

Gljučne riječi: Makijaveli, *Mandragola*, skrivena revolucija, poredak, *virtù*, Fortuna

1. Uvod: srednjovekovni poredak i Fortuna

U srednjovekovnom hrišćanskom poretku nije bilo mesta za boginju Fortunu.¹ U doba neprikosновенosti crkve kao vrhovnog tumača smisla, vladari i njihovi podanici ne greše zato što poput Sofoklovog Edipa ne mogu da sagledaju posledice svojih odluka. Srednjovekovni čovek ne srlja u propast zato što mu je sudbina okrenula leđa. On greši, strovaljuje se u bezdan životnog besmisla samo ako ne priznaje Isusa Hrista. Srećni slučaj ne oblikuje ništa zaista važno u ljudskim životima. Fortuna više nije boginja koja svojim miljenicima deli vredne darove. Ona je sada samo slepa

¹ Zahvaljujemo se profesoru Dragutinu Laloviću koji je pažljivo pročitao rad i dao nam izuzetno vredne savete. Takođe se zahvaljujemo anonimnim recenzentima koji su nam svojim sugestijama pomogli da unapredimo kvalitet članka.

sila što svojim točkom, jednako kroz patnju i kroz nasladu, iskušava ljude u njihovom zemaljskom životu (Skinner, 2000: 29-30). O nebeskom staništu duše odlučuje slobodna volja (Avgustin, 2004: 482-483). Poredak utemeljen na hrišćanskoj dogmi ne trpi (ili bar ne priznaje) političku dinamiku, nerazrešene i nerazrešive sukobe između političkih aktera. U simboličkom smislu, on sužava prostor političkog odlučivanja jednako kao što potiskuje i telesnost, a političko ostaje sputano i zauzdano. Za razliku od prava, religije ili etike, političko uvek podrazumeva izbor bez pouzdanog orijentira, višestrukost mogućnosti, iskorak u nepoznato, pustolovinu, maštovitost, spontano preispitivanje postojećih običaja, uverenja i društvenih pravila. Političko nekada prati i mahnito zaletanje u grešku usled nedostatka potpunog uvida u vlastitu situaciju i posledice svojih postupaka. Političko je ono što uspostavlja poredak, daje životu društva postojanu formu. Pa, ipak, čim je forma uspostavljena, ona nastoji da se odvoji od života društva, da se autonomizuje u odnosu na njega. Političko, pak, nastavlja da prati život. Sa postepenim odvajanjem forme od života društva, političko koje je jednom ustanovilo poredak pretvara se u potencijalnu pretnju za poredak koji nastoji da ga uredi i razoruža. Ta pretnja nekada samo tinja, u srećnim vremenima se političko nakratko miri sa poretkom da bi ga u vremenima velikih kriza sravnilo sa zemljom i gurnulo društvo u stanje divljaštva. Iz političkog boginju Fortunu nije moguće proterati, kao što ni samo političko nije moguće ukinuti. Ispod univerzalnog hrišćanskog poretka, arbitra lepog, dobrog i ispravnog, buja živa i neuređena društvena dinamika. Ispod plašta univerzalne hrišćanske zajednice, okružujući (i uključujući) njeno srce u Rimu, stoji mnoštvo malih političkih zajednica unutar kojih i između kojih plamte sukobi, dok u svakodnevicu lični interesi postepeno osvajaju prostor koji hrišćanski poredak više ne može da odbrani. Krajem 15. i početkom 16. veka postaje izvesno da poredak više ne može uspešno potiskivati političko i “izbeći njegovoj logici”.

U srednjem veku daleka pretnja poretku skrila se u telu, njegovoj pohoti, strastima, sebičnim zahtevima. U toj epohi bez pozorišta i dramskih pisaca, opatica iz Gandershajma u nemačkoj Saksoniji u ime večnog poretka upušta se u pesnički rat protiv političkog, skrivenog u ljudskoj puti. U delu koje nastaje u desetom veku, Hrosvita, “prvi dramski pisac srednjeg veka” (Janković, 1987: 197), slavi čistoću hrišćanskih devica. Za gandershajmskog pesničkog bika crveni plašt političkog predstavlja Terencije (*Publius Terentius Afer*), rimski pisac iz drugog veka p. n. ere u čijim paganskim delima hetere, njihovi ljubavnici, čankolizi, vojnici i robovi učestvuju u veseloj igri strasti, želja, pohote, dodvorištva, razvrata i sebičnosti (Terencije, 1978). O sudbini Terencijevih junaka ne odlučuje slobodna volja, već komična haotičnost prilika. U Hrosvitinim dramama, pak, pustolovinu političkog zamenjuje izvesnost spasenja duše žene koja se odluči na pokajanje i prihvati kaznu zbog posrtanja sa staze devičanstva.

Svoj svet hrišćanske čednosti pesnikinja umetnički najuspelije brani u drami *Pafnutije* (Hrosvita, 1978) koju piše kao odgovor na Terencijevog *Evnuha* (Terencije, 1978: 124-183). Pretnja poretku skrila se u ženi koja “blista zadivljujućom lepotom, a ukaljana je užasnim razvratom” (Hrosvita, 1978: 285). Njeni ljubavnici, strašću zaslepljeni, jedni drugima zube i noseve razbijaju, a “nekada potežu i oružje pa potocima prolivene krvi potapaju prag bludilišta” (*ibid.*: 286). Lepota razvratnice Taide gura grad u stanje krize. Zbog nje siromašni daju ono malo što imaju, a bogati čitava imanja razbacuju. Neodoljivost Taidine lepote pretili da u bezdan odvuče ne samo nju već i sve njene mnogobrojne ljubavnike. Ovim mračnim bojama slika Hrosvita neprijatelja poretka. Njegov čuvar, pak, pojavljuje se u svetlom liku produhovljenog pustinjaka Pafnutija zabrinutog zbog nepravde koju Tvorac “trpi od sopstvene tvorevine, načinjene prema njegovom liku” (*ibid.*: 279). On odlazi u Taidin grad i prurušen u pohotnika pronalazi heteru. Snagom vere koja isijava iz njegovog govora on uspeva da je preobrati. Taida na lomači spaljuje sve obilje “divnih dragocenosti” (*ibid.*: 290) što ih je od obožavalaca dobila, “odbacuje svoju raniju taštinu i odlučuje se za čistotu” (*ibid.*: 293). Prihvata da je Pafnutije odvede u manastir gde je zatvaraju u tesnu i mračnu ćeliju sa samo jednim malim prozorčićem kroz koji će joj dostavljati hranu. Živeći u mraku, stešnjena ćelijskim zidovima i gušeći se u smradu telesnih izlučevina, Taida ispašta zbog grehova svog raspusnog života. Sreća ne igra nikakvu ulogu u njenim mukama. Ako slučaj može sve da preokrene, onda patnja života u samici, u smradu izmeta, nema nikakvog smisla. Hetera prihvata strašne muke zatočeničkog života. Spasenje nužno sledi. Taidina prečišćena duša vraća se Stvoritelju koji na nebu ovu nekadašnju razvratnicu pretvara u sveticu.

Poredak je odbranjen. Opatičina propagandna i didaktička misija uspešno je ostvarena. Pa ipak, ima nečega u Hrosvitinom delu što je moralo makar na tren uznemiriti smerne duše njenih tadašnjih slušalaca i čitalaca. Već i to što ona za predmet obračuna uzima delo paganskog pesnika Terencija izvesno je unelo malo nespokoja među njenu publiku. Ozbiljnost didaktičkog pristupa na mahove prekida čista detinja duhovitost.² Čak i čulnost protiv koje Hrosvita vodi pesnički rat ostaje sveprisutna u njenom delu. Nakon što se javno odrekla ljubavnika i odbacila stečeno bogatstvo, Pafnutije je teži rečima: “Pošto si se njih odrekla, sad ćeš moći da se sjediniš sa Nebeskim Ljubavnikom” (*ibid.*: 292).³ Njene drame učvršćivale su ideju o hrišćanskom poretku u dušama i mislima opatica gandershajmskog manastira. Može se, međutim, lako zamisliti kako blaženi spokoj manastirskih čitalaca Hrosvitinih pesama na mahove prekida bojažljiv kikut i pokoja grešna misao. Taj

² Na ovo upućuje Vladeta Janković koji je preveo i priredio Hrosvitine pesme; videti njegovu napomenu u fusnoti 8 tog dela (Hrosvita, 1978: 282).

³ Videti napomenu Vladete Jankovića u fusnoti 17 (Hrosvita, 1978: 292).

tihi smeh i tajni odušak čulnosti skrili su se u tamnim čoškovima poretka, spremni da se u pravom trenutku vrate na pozornicu istorije.

Ulicama Firenze, po kojima Makijaveli na prelazu između 15. i 16. veka radoznalo šeta posmatrajući ljude i njihove haotične prilike, nekada zarobljeno srednjovekovno političko sada se šepuri, razmeće i grubo ruga običajima i vrednostima starog hrišćanskog sveta. Njegovo delo nastaje u situaciji društvenog nereda, u napetom odnosu hrišćanskih vrednosti i politike koja ih i dalje pamti, ali ih više ne poštuje. Kriza Taidinog grada izazvana neodoljivom lepotom razvratne žene prenela se iz Hrosvitine umetničke mašte u stvarnost Makijavelijeve Firenze. Nastupa doba radikalnog odsustva smisla. Srećni slučaj sada odlučuje gotovo o svemu. Boginja Fortuna vratila je kontrolu nad ljudskim prilikama, privatnim i javnim. Smeh je sveprisutan. Ljudi beskrupuloznih planova, oslobođenih strasti, pohote, sebičnosti, prizemnih želja, rugaju se olupinama starog hrišćanskog poretka koji ih okružuje i njegovog sistema vrednosti. Kako uspostaviti novi poredak koji će za razliku od onog starog, krutog, hrišćanskog ostati otvoren spram života i njegove nepredvidljivosti, u kojem će se izboreno područje slobode širiti uz izbegavanje opasnosti pada u anarhiju? To je odlučujuće pitanje koje pred mislioce politike postavlja to uzburkano prelazno doba.⁴

Makijaveli je odrastao i život proveo u takvom metežu. Tako on u *Istoriji Firenze* beleži slučaj atentata na Đulijana i Lorenca Medičija 1478. godine, gde Bernardo Bandini dvadesetčetverogodišnjem Đulijanu probada bodežom grudi, i to baš u firentinskoj katedrali. Na umirućeg Đulijana bacio se Frančesko Paci i “prekri[o] ga ranama; i s tolikom ga [...] žestinom probadao da je, zaslijepljen mahnitošću koja ga je tjerala, sam sebe teško ranio u nogu” (Machiavelli, 1985a: 263). Lorenzo Veličanstveni je preživio atentat. Pristalice Medičija su “sramotno usmrtili i po cijelom gradu povlačili” atentatore, “udovi mrtvacu vidjeli su se ili nabijeni na šiljke oružja ili vučeni po gradu; i svatko je, riječima punim gnjeva i djelima punim okrutnosti, progonio Pazzije” (*ibid.*: 265), a grad je bio svedok “tolikih smrti što se tih dana zadaše, što ljudskim udovima ispuniše ulice” (*ibid.*). Makijaveli će tokom života, čitanjem istorijskih knjiga i posmatranjem ljudi svog doba, saznati za mnoge slične događaje. Svoja razmišljanja o njima pretočiće u *Vladaoca*, *Rasprave o prvih deset knjiga Tita Livija*, *Umeće ratovanja* i druge spise.

Politički motivisano nasilje rasplamsava se zajedno sa kidanjem ostataka srednjovekovnih okova sa sve razuzdanije slobode Firentinaca. Tako glasni podrugljivi smeh koji se širi na ruševinama starog sveta prati i osećanje nespokoja, nemira u ljudskim dušama ostavljenim bez onih odgovora na pitanja života, prolaznosti i smrti koji su nekada umirivali Hrosvitine gandershajmske opatice. Novi poredak

⁴ Zahvaljujemo se anonimnom recenzentu na ovoj važnoj sugestiji.

tek treba stvoriti. Iz tog pustolovnog poduhvata slučaj komedijant više nije moguće isključiti. Kako do političkog subjektiviteta uzdići građane stare toskanske republike, koji u Makijavelijevo vreme jurcaju kroz blato animalnog, halapljivog, prizemnog, sebičnog i pohotnog?

Odgovori Makijavelijevo doba pred slušene Firentince stižu u teatarskoj formi.⁵ Jednu od životnih predstava režira dominikanski fratar Đirolamo Savonarola. Njegov odgovor na pitanje uspostavljanja poretka doleće sa propovedaonice u trenutcima kada fratar u ekstatičnom zanosu tumači delo nepoznatog pesnika, Stari i Novi zavet. Za ovu neobičnu istorijsku dramu pozornica je bila čitav grad, predstava je trajala nekoliko godina, a u njoj su učestvovali svi Firentinci, bogati i siromašni, neuki i obrazovani, filozofi i slikari, trgovci i zanatlije, skrušeni vernici i cinični skeptici, bogobojažljive žene i kockari, razvratnici (Antonetti, 1997; Durant, 2004: 137-153). Svi osim Makijavelija, koji piše kao da predstavu sa strane ljubopitljivo posmatra. Zainteresovao ga je Savonarolin pokušaj da silinom vere ljudskoj čulnosti ponovo nametne okove koje su nekada skrušeno podnosile Hrosvita i njene gandershajmske opatice. Za vreme trajanja predstave Makijaveli ostaje u ulozi pažljivog posmatrača. Strpljivo čeka da padne istorijska zavesa. Na kraju izvlači pouke. Neke od njih u kojima se neposredno spominje Savonarola zapisane su u političkim spisima. U XI poglavlju prve knjige *Rasprava* on podseća na Savonarolin uspeh među Firentincima, koji nisu ni ignorantni ni neotesani divljaci, *rozzi*, već civilizovani ljudi. Pa ipak, fratar ih je ubedio da prihvate novi poredak (Machiavelli, 1985b: 175). Za Makijavelija je nevažno da li je dominikanac zaista razgovarao sa Bogom ili je to samo uobrazio. Važno je to što je Savonarola svojim načinom života i doktrinom uspeo da ubedi narod da mu poveruje. A vera je važna za utemeljivanje poretka. To je lekcija za Makijavelija. Fratрова avantura pokazala se neuspešnom zato što je njegovom smrću država ostala bez načela kojima su se građani živo podređivali dok je bio živ. Nenaoružani prorok ne može obezbediti trajnu političku promenu, zaključuje Makijaveli (Makijaveli, 2002: 36).

Iako su to jedine zapisane misli u kojima se fratrovo ime direktno spominje, ovo sigurno nisu jedini zaključci do kojih je Makijaveli došao posmatrajući neobičnu predstavu u režiji dominikanca iz manastira Sveti Marko. Izvesno je da je Savonarolina politička pustolovina učvrstila najvećeg firentinskog političkog mislioca u uverenju da se mora računati sa tim da su ljudi po svojoj prirodi “loši”, čak i kada to

⁵ Delovanje u sferi političkog za Makijavelija predstavlja umetnički čin, koji poput dela velikih vajara ili slikara iziskuje darovitost, volju, kreativnost, otpočinjanje. Kako bi od sebe i države stvorio nešto veliko, vladaru, ili makar onome koji mu na uvo šapuće, neophodna je raskošna maštovitost, *fantasia*. Imajući na umu da *fantasia* za Makijavelija ima prevashodno teatarski smisao, može se tvrditi da i sama sfera političkog za velikog Firentinca predstavlja mesto odigravanja pozorišnog komada u kojem učestvuje Grad (Smith, 2016: 28-29).

nije slučaj, te da se ne možemo osloniti na to da će ih nekakva politička vlast popraviti (*ibid.*: 93). Savonarolin neuspeh mora da je podsetio Makijavelija na iskustvo starih Rimljana prema kojem sa lica novog poretka ne treba prebrzo sklanjati masku starog jer ljudi ne podnose dobro prebrze promene. Onaj koji želi da preobrazi stari režim u slobodnom gradu, treba to da učini u senci starih načina, napisao u XXV poglavlju prve knjige *Rasprava* (Machiavelli, 1985b: 191).

Zaključci do kojih je hladno naučno praćenje Savonaroline hude sudbine dovelo Makijavelija važan su deo ključa za razotkrivanje smisla *Mandragole*. Za Savonarolu, Strašni sud je pred vratima i valja se pokajati. Makijaveli, pak, priznaje samo slavu, prema pokajanju je ravnodušan ili mu se čak i ruga. On priželjkuje izgradnju novog sveta na ruševinama starog. To se, međutim, mora učiniti sa ljudima takvima kakvim ih on, Makijaveli, vidi na ulicama Firence, a ne onakvim kakvi bi mogli biti ukoliko odluče da se vrate u Hrosvitino vreme. Utemeljivač poretka neće u svom naumu uspeti ukoliko se ogoli, a sebe i svoje delo izloži sudu prevrtljive svetine. Možemo zamisliti Makijavelija kako zapisuje ovu misao dok posmatra nesrećnog fratra kako gori na lomači. Novi poredak uspostavlja se zaverom, skrivanjem, obmanom, udovoljavanjem sebičnim interesima svih koji u poduhvatu učestvuju. Sve te uvide prenosi nam *Mandragola*. Filozof nam svoj putokaz za uspostavljanje novog poretka šalje u dramskoj formi koja najbolje odgovara njegovom razobručenom svetu – komediji.

U ovoj veseloj priči sa srećnim krajem nema ni naznake tragične ozbiljnosti koja se sa Savonarolom na trenutak vratila na pozornicu firentinske istorije. Ko čini društvo koje se ogleda u komadu? Čemu se ljudi u pozorištu smeju? Veseli ih slepa zaljubljenost Kalimakova, momka koji se iz Pariza prepunog lepih žena u svoju rodnu Firencu vraća kako bi osvojio Lukreciju, udatu ženu o čijoj je lepoti čuo glasine. Zabavlja ih Liguriova rešenost da Kalimaku u njegovom naumu pomogne samo kako bi večerao na trepi imućnih i provodio vreme u visokom društvu. Rugaju se naivnosti doktora prava, *messer* Niče, jalovog Lukrecijinog muža, koji želi da po svaku cenu dobije naslednika, pa čak i ako to podrazumeva da mu žena zatrudni sa nekim drugim muškarcem. Publici je bliska i pokvarenost sveštenika fra Timotea koji za novac pristaje da pomogne Kalimaku i Liguriju u njihovoj zaveri. Smeju se pritvornosti Lukrecijine majke, možda i nekadašnje kurtizane, koja zarad čuvanja privilegija života u domu bogatog firentinskog uglednika svoju ćerku podstiče na blud. Gledaoci se u pozorištu ne ljute, već veselo likuju i kada se ogoli lažna Lukrecijina pobožnost. Ova naizgled skrušena hrišćanka što besane noći provodi u molitvi, ostavljajući muža samog u hladnoj postelji, na kraju komada prvo pristaje na saučesništvo u ubistvu nedužnog mladića kako bi mužu podarila naslednika i sačuvala svoj društveni status, a potom se sa strašću predaje vlasti svog novog ljubavnika, mladog i smelog Kalimaka.

Makijavelijeva drama ogoljava sve poroke koji se u njegovo vreme haotično sudaraju na ulicama Firence. Svi likovi u komediji su sebični. Oni i na kraju komada ostaju isti, njihova ljudska priroda se ne menja. Pa ipak, među njima se uspostavlja poredak. Kako? To je osnovno pitanje na koje ćemo odgovoriti u radu. Podelićemo ga na četiri dela. Prvo ćemo predstaviti likove u *Mandragoli* kao junake nadolazećeg vremena radikalnog odsustva smisla. Potom ćemo u Liguriovom planu za osvajanje udate lepotice Lukrecije pronaći smernice za mirno uspostavljanje novog poretka u senci starog koji onemoćao, prevaren i slab ne pruža nikakav otpor. U trećem, najvažnijem delu članka pokazaćemo da ova naizgled laka komedija predstavlja uputstvo za skrivenu revoluciju, koja se u odsustvu revolucionarnog manifesta ostvaruje zahvaljujući smelosti državnika i lukavosti njegovog savetnika. U zaključku ćemo rasvetliti značaj *Mandragole* za razumevanje Makijavelijeve misli o politici. U svojim nastojanjima nećemo se zaustaviti na tome šta (i koga) koji pozorišni lik predstavlja, bilo alegorijski, bilo istorijski. Iako ove uvide nećemo zaobići, oni su, videćemo, predmet drugih, manje ili više uspešnih, analiza *Mandragole*. Nas u ovom tekstu više zanima “kako”: kako nastaje novi poredak i u kakvom je on odnosu sa starim; kako prevara može da od lošeg poretka stvori nešto novo i dobro; kakvi su to mehanizmi koji proizvode dobre ishode podstičući loše ljude na loše postupanje; kako se može nadomestiti izostanak Makijavelijevih tehničkih preporuka za povratak slobode u iskvareni Grad (*città*) i mogu li se *Mandragolom* ocrtati obrisi ove važne praznine u njegovom delu?

2. Likovi u *Mandragoli* – junaci novog doba

Likovi u *Mandragoli* nisu ni sveci ni verom nadahnuti sveštenici. Oni su obični ljudi koji, poput mnogih drugih običnih ljudi, imaju svoje želje i životne težnje koje nisu uvek spojive sa ispravnim. Zauzimaju različite društvene položaje, ali žive u istom okruženju u kojem je religija i dalje jedini javno priznati vodič ka ispravnom postupanju. Umesto starog, potrošenog vodiča Makijaveli pred publiku izvodi mladog, pustolovnog lava Kalimaka. To je momak čiji povratak u Firencu 1504. godine pokreće zaplet komedije. Kada je bio dete, staratelji su ga poslali u Pariz, pošto su mu roditelji preminuli u Firenci. Kasnije je mladić procenio da može mirnije da živi u Parizu nego u zaraćenoj Italiji u koju je 1494. godine prodrila vojska francuskog kralja Šarla VIII. Time su započeli “ratovi koji su tu zemlju upropastili” (Machia-velli, 1985c: 318). U Parizu Kalimako živi harmoničnim životom. On je spokojan – uči, radi, uživa i trudi se da od ovih poslova “jedno ne smeta drugome” (*ibid.*). Istovremeno, živi nesebično, “pomažući svakome i trudeći se da nikoga ne uvred[i]”. On je “uzor dostojanstva i uljudnosti” (*ibid.*: 315).

Sudbina je, međutim, odlučila da Kalimako ugosti izvesnog Firentinca koji mu priča o lepoti i vrlini svoje rođake Lukrecije, supruge Niče Palfučija. Ona svojim

kvalitetima nadmašuje sve žene u Francuskoj, ali i u celoj Italiji. Fortuna, kojoj se “učini[lo] da je [Kalimaku u životu] suviše lijepo”, tako odredi da on ode u Firencu, “ne hajući ni za što i ne misleći više je li u Italiji rat ili mir” (*ibid.*: 319). Vrativši se u svoj rodni grad, Kalimako se do ludila zaljubljuje u Lukreciju. “Bolje umrijeti nego živjeti ovako. [...] Ako mi kakva zamisao ne pobudi nadu, svisnut ću sigurno; videći da mi je umrijeti, ne bojim se ničega i spreman sam na svaku odluku, ma koliko bila ona divlja, okrutna i nečasna” (*ibid.*: 321).

Lukrecija se na početku komada predstavlja kao mlada, pametna, pobožna i lepa žena kojoj život protiče u skladu sa hrišćanskim shvatanjem vrline. Ona je “neobično časna žena”, a mudra je toliko da bi “mogla i kraljevstvom upravljati” (*ibid.*: 319, 321). Živi u jalovom braku sa starijim, veoma bogatim,⁶ sujetnim, plašljivim i glupim čovekom. Niča i Lukrecija nemaju dece i najverovatnije ih ne mogu ni imati. Već se ovde vidi da put stare vrline vodi u ćorsokak. Ako bi joj Kalimako i Lukrecija ostali dosledni, oboje bi ostali nesrećni – ona u braku sa čovekom koga zapravo i ne voli, a mladić lud od ljubavi koja se ne sme uzvratiti.

Kalimaka prati Ligurio, lukavi i siromašni firentinski prosjak i provodadžija. Niča mu povremeno pozajmljuje novac, a Kalimako mu daje hranu. Ligurio se sprijateljio s došljakom iz Pariza i obećao mu pomoć u osvajanju Lukrecije. Njegov loš društveni položaj istovremeno je i snaga i opasnost – prepredeni siromah koji zavisi od pomoći dvojice takmaca možda nije najbolji saveznik ni jednom od njih. Na to ukazuje Siro, Kalimakov sluga (*ibid.*: 320). Ljubavlju zaneseni mladić odgovara u stilu Čezara Bordžije: “ako čovjek od jednog posla ima koristi, može se vjerovati da će ti, kad mu to povjeriš, vjerno služiti. Obećao sam da ću mu, ako uspijemo, darovati lijepu svotu novaca; ne uspijemo li, izjest će mi koji ručak i večeru, a ja ionako ne bih jeo sam” (*ibid.*). Kalimako ne smatra da isuviše rizikuje time što veruje Liguriju, iako zna da takvi ljudi “žive od toga što magarče druge” (*ibid.*: 322). Njegovo pravovremeno i valjano razumevanje saglasnosti sopstvenog i tuđeg interesa biće pokretač plana koji “donosi korist” svima koji u njemu učestvuju.

Od likova u *Mandragoli* još srećemo Sostratu i fratra Timotea. Sostrata je Lukrecijina majka, sada gospođa iz Ničine ugledne kuće. U mladosti je, pak, bila “žena vrlo pristupačna” (*ibid.*: 319). Mišljenja likova o Sostratinom karakteru ne odgovaraju do kraja njenoj ulozi u priči. Fra Timoteo naziva je “prav[om] glupač[om]” (*ibid.*: 335), a Lukrecija tvrdi da joj je majka lakoverna (*ibid.*: 348). Pa ipak, Sostrata će znati da vešto izabere put ka sopstvenoj koristi pridružujući se Kalimaku i Liguriju u njihovoj zaveri. Na kraju, fra Timoteo je sveštenik čiji je karakter po svemu suprotstavljen Savonarolinom moralu. On je oličenje kvarenja ustanove crk-

⁶ Makijaveli smatra da je kvarenje građana i, posledično, poretka u kome žive najčešće posledica moći koja proističe iz preteranog bogatstva (Skinner, 2004: 167-168).

ve protiv kojeg je dominikanac grmeo sa propovedaonice. Fra Timoteo Makijaveliju služi da prikaže kako stvari sa crkvom zapravo stoje jer “jesi li upoznao samo jednoga, upoznao si ih sve” (*ibid.*: 341). Položaj sveštenika, koji i dalje održava privid moralnog autoriteta nad vernicima, Timoteo koristi za ostvarivanje sopstvenih interesa. Ovaj pokvareni fratar nije bludnik, za njega su žene “najdarežljivija, ali i najdosadnija stvorenja” (*ibid.*: 332), iako to ne znači ni da bi mu bilo odbojno da spava sa Lukrecijom ako bi mu se ukazala prilika (*ibid.*: 345). Timoteov osnovni greh jeste, naime, srebroljublje.

Likovi se u *Mandragoli* razlikuju po društvenom položaju, bogatstvu, uticaju, starosti i polu. Ono što ih spaja jeste Makijavelijev pogled na ljudsku prirodu. Njihova dela, misli i planove oblikuje sebični lični interes.⁷ Kalimako nije nemoralan čovek, ali zaljubljenost u Lukreciju u njemu nadjačava sva načela života dobrog hrišćanina. On, stoga, “[n]ešto mor[a] pokušati, pa bilo to veliko ili opasno, štetno ili sramno” i “spreman [je] na svaku odluku, ma koliko bila ona divlja, okrutna i nečasna” (*ibid.*: 321). Lukreciju slave zbog vrline jednako kao zbog lepote, ali će i ona zanemariti svoj moral kada “iskusi i kakva je razlika između [...] cjelova mlada ljubavnika i stara muža” (*ibid.*: 348). Kod fra Timotea ovaj je rascjep verovatno najdublji, pošto se radi o svešteniku koji je spreman da za “nekoliko stotina dukata milodara” uredi i to da neka devojka popije napitak za prekid trudnoće (*ibid.*: 332). Stari Niča kaže da ga “mori tolika želja za djecom da [je] na sve pripravan” (*ibid.*: 321). Zabrinuta za svoj status dame iz ugledne kuće, Lukrecijina majka Sostrata od ćerke zahteva da po strani ostavi svoju vrlinu, dopusti da bude nagovorena i postupi u sopstvenom interesu, jer “žena koja nema djece nema ni doma” (*ibid.*: 336).

Napetost između ličnog interesa i javnog morala očigledna je kod svih likova koje smo do sada predstavili (Baumgarth, 2015: 56). Svi su oni osobe koje poseduju određeni *stato* u firentinskom društvu, bilo da se taj status zasniva na bogatstvu (Niča, ali i Kalimako), hrišćanskoj vrlini (Kalimako i Lukrecija), pozivu (Timoteo) ili bračnim i porodičnim vezama (Lukrecija i Sostrata). Iako činjenica da svaki od likova postupa u sopstvenom interesu ne mora sama po sebi biti loša, njihovi motivi jesu neprihvatljivi sa stanovišta još uvek javno prihvaćenog hrišćanskog morala. Ako se zanemari romantični prizvuk njihovog odnosa, sasvim je jasno da Kalimaka i Lukreciju goni nesavladiva požuda. Fratar Timoteo motivisan je pohlepom. Ničinu želju da po svaku cenu dobije dete podstiče panični strah za sopstvenu reputaciju. U očima Firentinaca, koji radoznalo posmatraju brak starca i mlade žene, doktor prava mogao bi izgledati impotentan i jalov. Pored sluga Sira, o kome ne možemo

⁷ Sam pojam “interes” nije preterano zastupljen u Makijavelijevim delima i više je karakteristika spisâ Frančeska Gvičardinija (Tuck, 1993: 39). Ipak, Makijaveli, na tragu klasičnog promišljanja politike, prepoznaje razliku između postupanja u sopstvenu korist i delanja za opšte dobro (Skinner, 2004: 164).

mnogo zaključiti sem toga da verno služi svom gospodaru, izuzetak je sasvim neugledni Ligurio, osoba koja nema nikakav *stato*, ali ima najispravniji lični motiv. On je pre svega zainteresovan za održanje sopstvenog života, a pravo na samoodržanje pronalazi utemeljenje jednako u antičkoj tradiciji prirodnog prava i u njenoj hrišćanskoj (re)interpretaciji. Od “gladi i siromaštva ljudi postanu vrijedni” (Machiavelli, 1985b: 160), podseća nas Makijaveli kroz lik Ligurija na svoj uvid iz *Rasprava*.

Ligurio je predstavljen kao najgori od svih ljudi, kao “gotovan, ogrezo u grijehu” (Machiavelli, 1985c: 316). Ovaj prosjak i sitni provodadžija nema novac, nema ugled, nema profesiju, a koliko znamo nema ni porodicu. Njegov motiv sasvim je skroman, on samo želi da preživi, te “prosjak[i] ručak i večeru” (*ibid.*: 319). Lkavost ili, još bolje, razboritost pomaže mu da se snađe u svetu uglednih ljudi kojima vladaju snažne strasti. Njega kroz igru ne vodi društveni status, već pamet. Ona mu je jedina zaloga i vodič kroz lavirint odnosa u kojima su društveni ulozi veoma visoki. Iako takve ljude dobro poznaje, on ipak nije deo njihovog sveta. Njegovom karakteru strano je preterivanje, makar ono koje se u *Mandragoli* javlja u obliku požude mladih ljubavnika, gordosti bogatih staraca ili pohlepe iskvarenih sveštenika. Ligurio će tako upozoravati Kalimaka da “obuzda strast” i rugati se njegovoj prenaplašenoj emotivnosti: “Bilo od radosti bilo od žalosti, ovaj navalio da umre” (*ibid.*: 339). Iz Liguriove razboritosti i Kalimakove smelosti rodiće se zamisao koja uključuje manipulaciju i prevaru, ali čije ostvarenje donosi opštu korist.

3. Zavera Liguriove razboritosti na mestu revolucionarnog manifesta

Ligurio se nalazi u nezavidnom položaju. Njegova egzistencija zavisi od valjanosti plana koji je skovao, a da li je plan zaista valjan odlučuje jedino konačni ishod. Tu se sada, za razliku od Hrosvitinog vremena, pita i boginja Fortuna. Da ne bi više strahovao od gladi, Ligurio mora da razmrsi gustu mrežu ličnih interesa različitih aktera i da ih usaglasi tako da svi budu zadovoljni. Pri tom ne može da računa na snagu spoljašnjeg normativnog pritiska, bilo da se radi o hrišćanskom ili nekom drugom moralu, pošto su svi likovi savladani željama koje snagom nadilaze postojeća društvena pravila. Fortuna će se, na kraju, Liguriju blagonaklono osmehnuti. Ostvariće se njegov plan zamišljen kao sistem dovoljno široko osmišljenih podsticaja koji sve učesnike u spletki navodi da, sledeći svoje raznorodne sebične težnje, namerno ostave po strani sumnjičavost, prihvate isti (lažni) narativ i u skladu s njim postupaju.

Liguriova laž jeste da napitak od biljke mandragole leči neplodnost kod žena. Na nju se nadovezuje izmišljotina da će (samo) prvi muškarac koji spava sa ženom nakon što ona popije taj napitak “navući na sebe sav otrov iz mandragole” i umreti (*ibid.*: 328). Prihvatanje laži omogućava (istinitu) situaciju u kojoj Kalimako, prurušen u žrtvu smrtonosne nuspojave, spava sa Lukrecijom. Ishod spaja istinit događaj

i lažni narativ. Lukrecija će zatrudneti. Preduslov za ovakav ishod jeste da i Lukrecija i Niča poveruju u Liguriovu laž. Stari doktor prava treba da dozvoli da neko drugi spava s njegovom ženom, Lukrecija da pristane na to da prevari muža, a oboje moraju da prihvate to da će ovakav poduhvat nekog nevinog čoveka koštati života.

Korisnu laž Niča prihvata relativno lako. Ligurio podstiče njegovu gordost i oslanja se na njegovu glupost. Kalimaka mu predstavlja kao lekara iz Pariza, stručnjaka iz velikog grada koji leči francuskog kralja i njegovo plemstvo (*ibid.*: 324, 328). Niča je uhvaćen u mrežu satkanu od sopstvenog karaktera i svog *stato*. Ako je verovati Ciceronu, klasiku Makijavelijevog humanističkog obrazovanja i njegovoj knjizi *De officiis*, naši postupci proističu, između ostalog, iz našeg karaktera i društvenog položaja (Ciceron, 1978: 149-154). Niči potreba da održi zamišljeni *stato* obrazovanog i uglednog čoveka ne dozvoljava da se osramoti preispitujući *stato* Kalimaka (*cf.* Baumgarth, 2015: 60). Kako bi sakrio sopstvenu ograničenost, on mora naslepo da prihvati laž o Kalimakovoj stručnosti i položaju. Manipulacija se oslikava u dva važna koraka. Prvi je korak kada se postavi pitanje uzroka neplodnosti žene i kada Kalimako provocira Ničinu sujetu ukazivanjem na najverovatniji razlog i najbolniju tačku za Ničin ugled – njegovu impotenciju. Doktor prava takvu ideju s podsmehom odbija, hvaleći se da “u cijeloj Firenci [nema] čovjeka tako *željezno* zdrava i krepka” (Machiavelli, 1985c: 325; naš kurziv). Impotentni Niča (ili bar Niča koji ne želi da o njemu misle kao o impotentnom starcu) time sebe sateruje u ćorsokak i sam usmerava svu pažnju ka Lukreciji kao predmetu Kalimakovih nadrilekarskih aktivnosti. Drugi korak u manipulaciji, njen vrhunac, ogleda se u trenutku kada Niča treba da prelomi i konačno odluči da prihvati Liguriov predlog. On isprva protestuje: “neću da mi žena bude kurva, a ja ragonja” (*ibid.*: 328). Ipak, prihvata da uradi upravo to kad su već “kraljevi, knezovi i velikaši tako postupali” (*ibid.*), ali i zato što je sam sebe doveo u položaj u kojem je prihvatanje korisne laži jedini moguć korak. Sada i njegova reputacija zavisi od uspeha plana: ako ugledni lekar ne uspe da “izleči” Lukreciju, postaje očiglednije da je problem u starom Niči.

Liguriju je bilo dovoljno da se osloni na Ničine slabosti kako bi ga pridobio i iskoristio. Lukrecijine vrline, pobožnost i čestitost, potencijalna su prepreka ostvarivanju plana, ali su ujedno i Ahilova tetiva na koju će siromašni spletkaroš računati i “baš [je] s te strane uloviti” (*ibid.*: 335). Lepotičina pronicljivost ovde ne dolazi do izražaja i ona do samog kraja neće prozreti plan, delom zbog svog poštenja i oslanjanja na autoritete, a možda delom i zbog toga što je njena razboritost za Makijavelija “ženska” razboritost, te zato nije prepreka ostvarivanju Liguriove zamisli. Rečima fratra Timotea, “čim jedna [žena] zna kazati dvije riječi, odmah se o tome govori, jer među slijepima i ćorav je gazda” (*ibid.*).⁸ Lukrecija će prihvatiti korisnu

⁸ Za razne rodne aspekte čitanja Makijavelijevog dela koristan je zbornik *Feminist Interpretations of Niccolò Machiavelli*, a za feminističku analizu *Mandragole* posebno O'Brien, 2004.

laž tek kada je u to ubede pokvareni fratar i njena majka. Sveštenečki autoritet, autoritet muža i autoritet majke uveriće je da biti dobra žena znači isto što i spavati sa neznancem i tako ga osuditi na smrt. Dobra žena je vernica, a fratar kaže da “griješ je ne svidjeti se mužu”, te da je njen cilj upravo taj – “da zadovolj[i] svoga muža” (*ibid.*: 336).⁹ Dobra žena je i poslušna supruga, a njen muž više od ičega želi dete. Na kraju, dobra žena je i dobra ćerka, a Sostratu ljuti Lukrecijina neodlučnost u poduhvatu koji pruža priliku da njena ćerka sačuva svoj dom i svoj *stato*: “Čega se bojiš, balavice? Ima sigurno pedeset žena u ovome gradu koje bi se uzdignutim rukama zahvalile nebu za to” (*ibid.*). Lukrecija je poslednja koja prihvata Liguriovu korisnu laž. Kada ona to učini, manipulacija je zaokružena. Time se, pak, stvar ne završava. Makijavelijeva lekcija je i u tome da za srećan ishod nije dovoljno imati dobar plan, već i naklonost Fortune.

Ovim uvidom približavamo se ključnom i završnom delu Liguriovog plana, onom koji po svom značaju nadilazi samu lukavu zamisao: to je pravo delovanje u ključnom trenutku, momentu u kome se ukazuje prilika (*occasione*),¹⁰ a iz koga proističe i srećan ishod. To je trenutak u kojem Kalimako saopštava Lukreciji istinu, jer složeni Liguriov naum ne vredi mnogo ukoliko se Kalimako pokaže nedoraslim u sudbonosnom času konačnog susreta sa ljubljenom ženom. Svi planovi padaju u vodu ako Lukrecija na kraju odbije Kalimaka zato što je mladić nije zadivio, bilo na rečima, bilo u krevetu. Fortuna ipak neće stati Kalimaku na put, baš zbog toga što pre svega prati hrabre mladiće (Makijaveli, 2002: 132). Sreća prati one koji imaju *virtù*, a to su ljudi posebnog karaktera. *Vir* je hrabar, ambiciozan, snažan, razborit i najčešće mlad muškarac koji valjano procenjuje šta mu je činiti i dela bez oklevanja (Skinner, 2004: 154; 2000: 29, 40-41). Kalimako se zato, iščekujući vesti o tome da li je Lukrecija prihvatila Liguriovu laž, hrabri rečima: “[p]ogledaj sudbini u oči, izbegavaj zlo, a ako to ne možeš, onda ga podnesi kao muškarac, ne ponizuj se, ne kloni kao žena!” (Machiavelli, 1985c: 338).

Zaljubljeni mladić nije posustao kada se ukazala *occasione*, pokazao se kao pravi *vir* i Fortuna ga je nagradila. Lukrecija je poklekla pred silinom njegovog karaktera, zaljubila se i uredila svoj porodični život tako da Liguriova laž postane temelj novih odnosa među likovima gde je svako dobio ono za čim je čeznuo. Stari Niča je sačuvali čast i dobio dete; fratar je dobio novac koji želi; mladi ljubavnici mogu da nastave da se sastaju i neguju svoju ljubav; Sostrata više ne strahuje ni za svoj položaj ni za *stato* svoje ćerke; Ligurio je obezbedio životnu sigurnost koja mu je nedostajala. Makijavelijeva Fortuna je dobar plan i dobar karakter protagoniste nagradila dobrim ishodom za sve učesnike.

⁹ Argumentacija fratara Timotea o tome šta (ni)je greh počiva na izvrtanju Avgustinovog učenja o izvesnosti dobra i neizvesnosti zla (Baumgarth, 2015: 58).

¹⁰ O Makijavelijevoj personifikaciji prilike piše Pokok (1975: 168-169).

4. Mandragola i skrivena revolucija

Ispod starog poretka život se svodi na animalno, sebično i pohotno u ljudima. “Otu- da bez svake sumnje izvire, da krepost drevna u ovom stoljeću u nepovrat umire. To stoga jer se ljudi, videć’ da ih samo kude, ne staraju i ne trude da s tisuću muka nešto načine, što vjetar razmeće poput prašine” (*ibid.*: 316). *Mandragola* se ruga takvim samoživim junacima novog doba. Zbog toga se gledaoci u pozorištu veselo smeju. Pa ipak, lako je zamisliti nespokoj koji njihov veseli smeh makar na tren prekida. Ogoljena sebičnost junaka komada i povratak na vlast slavodobitno nasmejane Fortune podsećaju ih da se po izlasku iz pozorišta vraćaju u društvo u kojem su strepnja, političko nasilje, razvrat, surove kazne i sveopšti metež preuzeli kontrolu nad životnim prilikama. Grad gde žive, ako se uopšte može nazvati republikom, iskvaren je, a takvi su i njegovi građani. Moć imaju sebični i kratkovidni ljudi kojima je lični interes ispred opšteg. Velikaši svoj *stato* temelje na prividu hrišćanskih i republikanskih načela koje ni oni ni njihovi sugrađani više ne shvataju sasvim ozbiljno. Ovaj uvid nam nudi i Niča: “U našem gradu žive samo sitničavi ljudi; nijedna se vrlina ne cijeni. [...] [A]ko u ovom gradu netko od naših nema imetka [i nije na vlasti], neće ni pas za njim zalajati; a mi nismo ni za što drugo nego da idemo na pogrebe i na vjenčanja ili da povazan kao žene dangubimo [i tračarimo]” (*ibid.*: 326). Za razliku od snage muževnog *vira*, Ničin stari poredak je ženski i slab.¹¹ Razdvojen od životnog, uzavrelog, političkog, poredak se pretvorio u ostarelog, olinjalog vodiča koji je i dalje tu, ali ga više niko ne sledi.

Opšta arhitektonika Makijavelijevog političkog dela istupa iz hrišćanskih okvira i vraća se klasičnim, posebno rimskim uzorima. Makijavelijev narativ proteruje blaženstvo kao osnovni životni cilj, bilo ono skopčano sa (dobrim) životom u zajednici, kao što je slučaj kod Tome Akvinskog, ili u potpunosti razvedeno od društvenih i političkih prilika, kao kod Aurelija Avgustina. Prema Makijaveliju, slava je glavni cilj građanina u republici, kao i vladaoča u monarhiji.¹² Za razliku od hrišćanskih mislilaca koji u slavoljublju vide greh i zabludu svojih paganskih filozofskih prethodnika (iako priznaju da samoodricanje koje zahteva slavan život disciplinuje druge poroke), Makijaveli u *Vladaocu* prepoznaje vrednost takozva-

¹¹ O muškosti i feminiziranosti kod Makijavelija videti O’Brien, 2004: 179; o korisnosti optužbi i opasnosti od kleveta videti Machiavelli, 1985b: 168-169 i Žagar, 2019: 206-207.

¹² Izvršni će pojedinci osvojiti slavu velikim delima, dok (ostali) građani mogu postati slavni kroz pripadnost slavnoj državi. Patriotizam se ogleda u prepoznavanju državne slave kao sopstvene, a sloboda je preduslov ovakvoj vezi. Ciljevi države treba da budu ciljevi njenih građana i Makijaveli posvećuje XLIII poglavlje prve knjige *Rasprava* uvidu da je dobar i pouzdan vojnik onaj koji se bori “za osobnu slavu” (Machiavelli, 1985b: 210-211). Rim je model takve države jer za osnovni cilj ima “carstvo i slavu”, a uključuje građane koji su “ljubitelji slave i zajedničkog dobra domovine” (*ibid.*: 246, 227).

ne “dvostruke slave” (Makijaveli, 2002: 125). Slavu će dostići onaj ko uspostavi (i održi) poredak, ali će Fortuna podariti dvostruku slavu *virtuoazu* koji krunu nije nasledio i koji se ne kreće utabanim stazama svojih predaka, već sam krči svoj put (Skinner, 2000: 34). Ovaj izuzetni pojedinac stvara novo uređenje u trenutku krize, onda kada stari poredak ne može da odgovori nabujalaj društvenoj dinamici i preti da se uruši. Ipak, Firenca, njen narod i njene ustanove isuviše su bremeniti istorijom, politikom i tradicijom da bi odgovor na krizu bio ovako jednoznačan. *Mandragola* prepoznaje potrebu za *virom* koji gradi novi poredak, ali se Firenca ne može osloniti na nekog slavnog zakonodavca ili oslobodioca, novog Likurga, Romula, Tezeja, Kira ili Mojsija (Makijaveli, 2002: 34-36). Politička stvarnost Firence nije bezlični kamen iz koga će daroviti skulptor isklesati dobar (ili najbolji) politički oblik (Machiavelli, 1985b: 175). Potreban je drugačiji pristup, namenjen starim iskvašenim republikama, a ne republikama u nastajanju.

U *Raspravama* Makijaveli saopštava svoju poznatu tezu o prihvatljivosti nemoralnih postupaka ukoliko za rezultat imaju dobar ishod: “tko je pametan nikad neće prekoriti onoga koji se posluži neuobičajenim sredstvima da bi uspostavio poredak u kraljevstvu ili u republici. Ako ga djelo optužuje, potrebno je da ga ishod [*effetto*] opravda, a kad je dobar, kao Romul, uvijek će ga ishod opravdati, jer samo onaj koji je nasilan ne da popravi nego da pokvari zaslužuje prijekor” (*ibid.*: 170). Nasilje je, prema tome, opravdano ukoliko dovodi do dobrog ishoda, a dobar ishod je slava. Zahtev koji Makijaveli stavlja pred političke aktore veoma je strog, možda čak i stroži od zahteva hrišćanske ili bilo koje druge uobičajene moralnosti. Slava je merilo uspeha: da Romul nije uspeo da začne republiku, o njemu bi se malo znalo i verovatno govorilo s prezirom, kao o običnom bratoubici. Državnikovo nasilje bilo je politički iskorak u nepoznato. Valjanost njegovog dela može se proceniti tek sa istorijske distance, a kriterijum se sastoji u tome da li pokolenja smatraju počinioca velikim ili ne. U *Mandragoli* prepoznajemo ove ideje.

Teza da je do dobrog ishoda moguće (i nekada nužno) doći lošim postupcima u *Mandragoli* je izričita: “Podvala mudra tako ostvaruje cilj žudno zamišljeni. Muž joj podliježe lako, a najgorče piće od nje je slatko” (Machiavelli, 1985c: 337). Makijaveli publici poručuje kako i njima želi da budu ovako prevareni (*ibid.*: 316). Među likovima takođe postoji saglasnost o ovoj stvari. Fratar Timoteo naglašava da “u svemu valja gledati svrhu”, a Sostrata ponavlja zaključak iz *Rasprava* po kome “razborit čovjek mora između dva zla izabrati manje” (*ibid.*: 336, 330). Ligurio povezuje korist sa srećnim ishodom, odnosno određuje dobar ishod kao “ono što čini dobro mnogima i čime su mnogi zadovoljni” (*ibid.*: 333). Opšte dobro je neraskidivo od individualnih interesa (bar ako su oni valjano prepoznati), i to je stari Platonov, Aristotelov i, posebno, Ciceronov nauk koji je Makijaveliju veoma dobro poznat. Ipak, on ovaj uvid okreće naglavačke – opšte dobro i lični interes jesu po-

dudarni, ali lični interes ne proističe iz opšteg dobra, već je opšte dobro suma ostvarenih ličnih interesa. Težnja za ličnom slavom, bilo da se radi o vladaru u monarhiji ili o građanima u republici, radiće za opšte dobro čineći državu moćnom i slavnom (Machiavelli, 1985b: 210). Slično je i u *Mandragoli* – dobar ishod, onaj koji koristi većini, proisteći će iz sebičnih motiva, Liguriove manipulacije i Kalimakove srčanosti.

Po svojoj strukturi, romantični zaplet komedije odgovara situaciji u kojoj politički akter treba da donese odluku, birajući najdelotvornije sredstvo za ostvarivanje svog cilja u određenoj prilici. I u komediji i u politici valjanost izbora zavisi od ličnosti onoga koji dela, njegove smelosti i razboritosti. *Vladalac* nudi uvide o tome kako su ličnosti različitih vladara, suočene sa određenim okolnostima, doprinele različitim (ne)povoljnim ishodima (Skinner, 2000: 9-17). Oslanjajući se na dobro poznati žanr ogledala vladara, kao i na Ciceronovo delo *De officiis*, i izvrćući stare zaključke o ljudskom karakteru, Makijaveli podučava čitaoca kako da obrazuje svoju ličnost, prilagodi je situaciji i pokaže *virtù*. *Mandragola* slavi osobine čoveka koji poseduje *virtù*. Na kraju, u pozorištu, kao i u političkom životu, Fortuna daruje priliku (*occasione*) koju treba iskoristiti, čime se kompletira trougao od kojeg zavisi dobar ishod: *virtù* – *occasione* – dobra odluka. Osnovni model jednako je primenjiv i za Kalimaka i za Romula: za srčanog aktera koji ostvaruje cilj uprkos nepovoljnom početnom položaju, koristeći priliku koja mu se ukazala, oslanjajući se na hrabrost i služeći se nečasnim sredstvima.

Mandragola je priča o nastanku novog poretka i njegovim utemeljivačima. Silovanje Lukrecije obeležilo je kraj rimske kraljevine i začecje republike, dok će osvajanje Lukrecije, žene jalovog Niče, najaviti novi poredak u Firenci (Smith, 2016: 32-36; Lord, 1979: 811; Matthes, 2000: 52). Šta, međutim, ako se poredak uspostavlja sam od sebe? Možda je to ono što nam Makijaveli poručuje svojom komedijom (Turner, 2016)? Ispada, na prvi pogled, da se poredak uspostavlja kao nenameravana posledica više različitih obmana kojima se svi likovi u komadu služe kako bi postigli svoje uskogrude ciljeve. Obelodanjuje se rađanje novog poretka utemeljenog na obmani, a na kraju komada nema otkrovenja istine (*ibid.*: 122). Zaista je tako. Makijaveli je shvatao da živi u vremenu u kojem je istina ostala bez svog dotadašnjeg tumača, Katoličke crkve. Kod fra Timotea se više ne odlazi po savet za dobar i pravičan život, već kako bi se od njega kupila pomoć za ostvarenje sebičnih ciljeva. Istine nema, ali plana i povoljne prilike, ipak, ima. Bez predloga koji Ligurio saopštava zaljubljenom Kalimaku ništa se u komediji ne pokreće. Plan je u središtu ove komedije. Strašću zaslepljenim mladićima, pritvorno smernim ženama, jalovim muževima i iskvarenim sveštenicima ljudi se rugaju i smeju svakog dana na ulicama Firence. To nije dovoljno da ih dovede u pozorište. Da je mislio da je poredak moguće uspostaviti bez plana i saveta političkog mudraca, Makijaveli ne

bi ni napisao *Vladaoca* ili *Rasprave*. Da Kalimako obljudi Lukreciju, a Ligurio dobije mesto za trpezom imućnih je nameravana, a ne slučajna posledica zavere ovog neobičnog tandema.¹³

Ispostavlja se tako da se sam Makijaveli, “pisac [koji] nije na glasu” (Machia-velli, 1985c: 316; Lord, 1979: 817), prerušio u Ligurija. Obojicu vodi želja da, skriveni od pogleda svetine, iz prikrajka vladaju vladarom (Smith, 2016: 40). Makijaveli i njegov Ligurio majstori su manipulacije, retorike i ubeđivanja. Obojica se stavljaju na stranu mladih i smelih, privlači ih novo, a ne iskustvo i tradicija (*ibid.*: 41). “Treba”, kako piše Lorencu de Medičiju, “biti čovek iz naroda da se upoznaju vladaoci” (Makijaveli, 2002: 12). Makijaveli i Ligurio razumeju život ljudi izgubljenih u lavirintima moći, srebroljublja, pohote i gordosti. Radoznalo ga posmatraju sa strane. Kako bi to mogli nesmetano da čine, potrebna su im sredstva za život. Ligurio se nada hrani i krovu nad glavom, a Makijaveli se Frančesku Vetoriju (*Francesco Vettori*) žali da “neć[e] moći duže da izdrž[i] a da zbog sirotinje ne bud[e] izložen ruglu” (*ibid.*: 10). Ukoliko bi Ligurija glad naterala da se po ceo dan bavi nekim određenim poslom, kožarskim, stolarskim ili trgovačkim na primer, ne bi mu ostalo dovoljno vremena ni snage za posmatranje sveta. Ni Makijaveli ne želi svakog dana da ustaje u zoru da bi sekao drva i “utuca[o] vreme sa drvosečama” (*ibid.*: 6). Liguriiov jedini cilj u *Mandragoli* je da sedi za trpezom imućnih, da uz jelo i piće posmatra izbliza život ovog uglednog sveta koji odlučuje o važnim stvarima za grad. Osvojivši manipulacijom njihovo poverenje, Ligurio dobija priliku da učestvuje u odlučivanju o sudbini Grada. Za ostvarenje tog cilja, međutim, potreban mu je onaj koga strast toliko obuzme da ispred sebe vidi samo jednu ulicu, onu koja vodi do žuđenog predmeta. Svestan je pisac komedije da političko znači avanturu, pustolovinu u kojoj se na kocku stavlja sve vredno što čovek rođenjem dobija ili radom stekne, ugled, imanje, čast, slobodu, pa čak i sam život. Njegov Ligurio se sam u takvu avanturu ne može upustiti. On previše dobro poznaje ljude i njihove bedne prilike da bi ga nešto moglo poneti toliko da na kocku stavi sopstveni život. Fortuna mu šalje Kalimaka koji u očaju govori: “[n]ešto moram pokušati, pa bilo to veliko ili opasno, štetno ili sramno. Bolje umrijeti nego živjeti ovako” (Machia-velli, 1985c: 321).

Ovaj mladi lav ima sve što je potrebno za upuštanje u avanturu političkog: smelost, mladost i strast. On ima i dovoljno razboritosti da za svog pravog vodiča, umesto onog ostarelog, oronulog, hrišćanskog, uzme Ligurija, lukavog poznavaoa prilika novog doba. Kalimakova smelost da se u pustolovinu otisne odobrovoljiće hirovitu Fortunu. Novi poredak biće uspostavljen. Ovim zaključkom naša potraga,

¹³ Ovde ne treba mešati spontani razvoj rimske države o kome piše Makijaveli u *Raspravama* sa spontanim *uspostavljanjem* poretka. Romul ne osniva Rim slučajno, iako ne može da predvidi kako će rimski ustav na kraju izgledati.

međutim, nije završena. Ako je Kalimako utemeljivač poretka, ostaje da utvrdimo ko predstavlja stari poredak, a ko građane? U *Mandragoli* nema nikakvog revolucionarnog sloma, nasilnog zamenjivanja starog novim.

Stari poredak mora biti suštinski različit od novog koji se uspostavlja skrivenom revolucijom u režiji tandema Kalimako – Ligurio. Njega može predstavljati samo lik koji od životnih mena bespomoćno zazire, koji nema ni smelosti, ni pameti ni odlučnosti da pokuša da im doraste, pa tako uplašen nepomično čeka da mu ugled i bogatstvo donesu plodove koji su sa drveta života padali u ruke svim prethodnim generacijama u njegovoj porodici. “Ja se nerado mičem iz kuće. Da vučem onamo ženu, slugu, prtljagu, nikako mi se ne mili” (*ibid.*: 320). Tako odgovara Niča na Liguriov predlog da svoju navodno neplodnu ženu radi isceljenja vodi u banju. Kruti stari poredak odvojio se od novog života firentinskog društva, koji leti, obrće se i nezgrapno pada oslobođen stega, ali i štita tradicije, vere i običaja. Izgleda da ta olupina nekadašnjeg poretka može biti samo *messer* Niča, priglupi doktor prava.

Ne smemo, međutim, izgubiti iz vida da je *Mandragola* komad o Makijavelijevoj omiljenoj temi, zaveri.¹⁴ Štaviše, i sama dramska forma u kojoj Makijaveli pred gledaoce iznosi priču o mandragoli, komedija, može se posmatrati kao svojevrsna obmana, skrivanje ozbiljnih smernica za uspostavljanje novog poretka ispod maske veselog smeha. Pitanje onda postaje koliko daleko ide Makijaveli u svojoj konspirativnosti. Da li čak toliko da stvarnog utemeljivača države preruši u naizgled priglupog doktora prava koji ne može da dobije naslednika (Palmer i Pontuso, 1996; Baumgarth, 2015)? Šta ako je baš *messer* Niča taj koji sve ostale likove upliće u paukovu mrežu svoje obmane? On sam ne može da obezbedi produženje poretka, jalov je. Trebaju mu saučesnici. Kalimako je možda, ipak, samo zaljubljeni mladi čovek koji nema kontrolu nad svojim strastima (Palmer i Pontuso, 1996: 129). Možda je mladić ipak samo slabo stvorenje jakih strasti čijim životom u potpunosti upravlja Fortuna (Smith, 2016: 38)? Možda je on samo lav koga Niča koristi? Ligurio time postaje lisica u Ničinoj službi. Niča sam uvodi u igru predlog sa doktorom medicine. Možda se on pretvara da je budala kako bi Kalimako pomislio da ga je lako prevariti. Ne kaže li on da treba zaobići Lukrecijinu čednost zarad uspeha? Sam Makijaveli izigrava ludu okrećući se od ozbiljnih političkih spisa komediji. Najveća mudrost jeste praviti se budalom, možda je to poruka koju autor šalje najpronijljivijima u publici?

Iako zavodljiva, ova argumentacija, ipak, deluje suviše nategnuto. Ispada da se, umesto stvaranja novog poretka, onaj stari ponovo potvrđuje odlukom i lukavošću Ničinom. On je velikaš koji ugledom i bogatstvom kupuje naslednika. Niča

¹⁴ Ovakvih mesta je zaista mnogo u Makijavelijevom delu: devetnaesto poglavlje *Vladaoca*, šesto poglavlje treće knjige *Rasprava*, osma knjiga *Istorije Firence*...

odlučuje da pribavi plan, Ligurio ga sastavlja, a svi ostali likovi u komediji prihvataju ulogu koju im je plan namenio. Ovde ne treba mešati nečije prihvatanje da bude nasamaren sa autorstvom plana o nasamarivanju. Fratar je svestan da Ligurio i Kalimako manipulišu njime: “[j]a ne znam tko je koga nasamario. [...] Istina je da su me nasamarili, ali ne bez koristi za mene” (Machiavelli, 1985c: 335). Činjenica da neko može da zna da je obmanut, a da to opet svesno prihvati nije Ničina specifičnost, već karakteristika većine likova u *Mandragoli*. Niča je, ipak, specifičan po tome što je najverovatnije impotentan, a to znači da njegova odluka više nije dovoljna kako bi se poredak očuvao i produžio. Istorijski uzor za jalovog doktora prava najverovatnije je nesposobni prvak firentinske republike Piero Soderini (Lord, 1979: 812, 815-816; cf. Baumgarth, 2015). U širem smislu, Niča predstavlja neveste velikaše koji svojim lošim upravljanjem samo nanose dodatnu štetu i inače iskvarenoj republici. Oni su jalovi, nesposobni da produže sopstveni poredak, a ako to vladar nije u stanju da učini, sve je gotovo, ma koliko on imao ugleda, bogatstva i znanja. Pretpostavka je da Makijaveli ovim komadom testira publiku, a one koji test prođu podučava kako utemeljiti državu (Palmer i Pontuso, 1996: 130). Makijaveli je *Mandragolom* zaista pokazao koliko uživa u prerušavanju, ali ko je u publici mogao razumeti poruku sa Ničom kao genijalnim vladarom prerušenim u budalu? Možda samo neki maštoviti čovek od pisane reči, filozof, koga zabavljaju neobični literarni obrti. Nekom budućem vladaru, smelom lavu među gledaocima u pozorištu, sigurno su izmakli ovako tajnoviti zaključci. A za njega je Makijaveli baš pisao. On *Mandragolu* piše za *giovannisime*, veoma mlade ljude (Smith, 2016: 31). Među njima će se teško pronaći prevejani, iskusni mudraci koji bi shvatili da Niča nije ni glup ni nemoćan, a onda se poistovetili sa likom kakvog zamišljaju, a ne kakvog vide u predstavi. Makijaveli ne piše kako bi se nadigravao sa svojim kolegama filozofima. Njegove ambicije su mnogo veće. On, poput Savonarole, želi da usmeri tok firentinske istorije tako što se obraća građanima u pozorištu (Matthes, 2000: 51-58), a ne da oduševi knjiške moljce budućih vremena sklone isuviše neobičnim obrtima i finesama. Teza o *messer* Niči kao gospodarstvu ustava otpada.¹⁵

Visok društveni položaj prigrupog doktora prava ne obezbeđuje mu više kontrolu nad sopstvenom ženom, Lukrecijom. Kako bi umakla pohoti dosadnog starca, Lukrecija provodi besane noći u molitvi. Ničin krevet ostaje hladan. Prema našem tumačenju *Mandragole*, Lukrecija predstavlja (obične) građane Firence (Lord,

¹⁵ Autori teze o *messer* Niči kao utemeljivaču poretka upućuju na to da je doktor prava čitao na latinskom tekstove Severina Boecija (Palmer i Pontuso, 1996: 128). Tvrdi se, naime, da se Niča samo pretvara da ga je zasenilo Kalimakovo deklamovanje na latinskom. Makijaveli, međutim, ne pokazuje da drži mnogo do samog Boecija čije ime u originalu piše Buezio, koristeći se igrom reči (*Buezio – bue*, na italijanskom vo) da iskaže nipodaštavanje rimskog filozofa. Videti Machiavelli, 1985c: 315, fusnota 5.

1979: 812, 814). Oni se svom starom vladaru po inerciji i dalje formalno pokoravaju, ali sve lakše uspevaju da pronađu načine da izbegnu ponašanje koje njegova jalova suverena volja iziskuje. Ničina vlast nad Lukrecijom, kao i njena pritvorna religioznost predstavljaju samo prevaziđenu spoljašnu opnu novog uzavrelog društvenog života. Lepotica priželjkuje novog vladara. Ona je kao i Firentinci tog vremena svojeglava, neuhvatljiva, nepredvidljiva, sklona obmani. Pred Ničom se takva prikazuje tek na kraju komada, kada se “ponovo rodi” (Machiavelli, 1985c: 349). “Danas si vrlo drska! A sinoć si bila napola mrtva”, čudi se zbunjeni Niča razgovarajući sa svojom ženom koja je noć provela sa drugim čovekom (*ibid.*). Lukrecija je oslobođena, a njen novi vladar je Kalimako. Ona mu se cela predaje. “Stoga te priznajem svojim gospodarem, mužem i vodičem; ti mi budi ocem i braniteljem: hoću da budeš sve moje dobro; a ono što je moj muž htio za jednu večer, ja hoću da bude zauvijek” (*ibid.*: 348). Novi poredak je ustanovljen u senci starog, prevarenog.

Možda je baš Lukrecija glavni pokretač preobražaja, utemeljivač novog poretka (Smith, 2016; Behuniak-Long, 1989)? Teza da je ona pauk koji u svoju mrežu upliće sve ostale likove na prvi pogled deluje zanimljivo. Lukrecija zaista ispunjava neke od važnih uslova koje Makijaveli postavlja pred dobrog vladara. Ona se prilagođava okolnostima, spremna je da zgrabi priliku kada joj se ukaže. Vrlinom se zaodeva spolja kako bi zadobila naklonost ljudi. Važno je da izgleda da vladar ima vrlinu, podseća često u svojim spisima Makijaveli. Na početku komada pasivna Lukrecija se na kraju ponovo rađa kao smela, direktna, ona koja upravlja događajima (Smith, 2016: 44). Ovome u prilog ide činjenica da na kraju komada sama Lukrecija, a ne Ligurio ili Kalimako, smišlja način kako da se novi poredak učini postojanim. Obraća se Kalimaku: “Stoga ćete [ti i Niča] postati kumovi, doći ćeš u crkvu, a onda s njim k nama na doručak; tako ćeš moći slobodno dolaziti i boraviti kod nas i moći ćemo se uvijek sastati ne izazivajući nikakvu sumnju” (Machiavelli, 1985c: 348).

Osnovni problem sa Lukrecijom kao novim vladarom, međutim, jeste to što ona za razliku od Kalimaka ništa veliko ne rizikuje i malo šta, zapravo, radi. Delo kojim se novi poredak uspostavlja, ono političko, uvek podrazumeva spremnost da se na kocku stavi sve vredno što smo u životu stekli, pa čak i život sam. Najviše, pak, što Lukrecija može da izgubi jeste jedna noć provedena sa mladićem slabog ljubavnog umeća. Kalimaku je, naprotiv, u opasnosti “i glava i imanje” (*ibid.*: 327), kako u jednom trenutku uviđa njegov zabrinuti sluga Siro. Lukrecija je u *Mandragoli* više objekat nego akter (*cf.* Smith, 2016: 41-45). Za Makijavelija ženska priroda je pasivna, pa će se čak i svemoćna Fortuna predati mladiću koji “je tuče i kroti” (Makijaveli, 2002: 132). Ipak, iako ne poseduju zavidne kapacitete za autonomno postupanje, žene izazivaju najsnažnije emocije kod muškaraca, te se u *Vladaocu* preporučuje vladaru da ne zlostavlja žene svojih podanika (*ibid.*: 90). Ljubav i strast

koje muškarac oseća prema ženi ravne su jedino osećanjima koja građanin treba da gaji prema domovini. Lukrecija je poput otadžbine, predmet nesebične ljubavi zbog koje “čovjek [...] i sebe više gubi neg’ druga svog, kad ljubi” (Machiavelli, 1985c: 323). Ako zbog otadžbine u *Raspravama* “otpada svako razmišljanje o pravdi i nepravdi, o dobrobiti i okrutnosti, o slavnom i neslavnom ponašanju” (Machiavelli, 1985b: 347), onda se zbog Lukrecije u *Mandragoli* “za nesrećom hrli, od dobra gre” (Machiavelli, 1985c: 322). Ukoliko odbacimo tezu da je čitav plan Lukrecijin, onda samo ostaje pretpostavka da Ničina žena predstavlja sreću koja u novo doba odlučuje o svemu. Ni to za Makijavelija nije prihvatljivo. Dobar plan i smelost vladara nisu dovoljni, Fortuna se zaista pita, ali se ne pita baš o svemu, već upravlja samo polovinom naših životnih prilika (Makijaveli, 2002: 128).

Lukrecija tako ostaje narod Firence u iščekivanju nove političke forme. Taj narod je na početku pasivan, zarobljen u okvirima posustalog poretka i sputan principima moralnosti u koje malo ko veruje. Zastupnici teze da je Lukrecija novi vladar smatraju da je Lukrecija samo spolja pritvorna, vrlo i pasivna supruga koja je zgrabila priliku da pokaže svoju pravu prirodu (Smith, 2016: 44). Pretpostavka je da je Lukrecija uvek ista, samo na početku dobro prerusena. Zašto se, međutim, ona ne bi menjala pod uticajem snage i strasti mladog Kalimaka? Isprva zaista pasivna i lenjo pobožna, umrtvljena zavisnošću od Boga i muža, hrišćanskog morala i Ničine vlasti i bogatstva, ona na kraju komada pronalazi mladog gospodara koji je pretvara u novu, oslobođenu ženu prepuštenu životnim strastima. Kalimako je taj koji oslobađa njenu sputanu energiju. Supruginu novu “kočopernost” Niča odmah primećuje (Machiavelli, 1985c: 349). Poistovećujući slobodne građane sa svojeglavošću kapriciozne žene, Makijaveli nam poručuje da u moderno doba postojanje poretka nikad ne možemo uzeti zdravo za gotovo. Živa politička dinamika, nepostojana, nepredvidljiva, potencijalno razorna, ugrađena je u uvek u njegove temelje. Makijavelijev uvid u istoriju Rima uči nas tome da poredak slobode nikad nije dovršen, uspostavljen jednom za svagda, te da su ustanove najbolje onda kada se prilagođavaju društvenim prilikama. Kalimako je zahvaljujući Liguriovom planu i svojoj pustolovnoj prirodi uspostavio novi poredak. Dokle će on, međutim, moći da se održava? Kakav je taj novi poredak?

Najvažniji tumači Makijavelijeve političke misli otkrivaju da za slavnog Firentinca država nikada ne može biti do kraja utemeljena (Lefort, 2012). Poredak se nikad ne može uzeti kao datost. Ni priroda građana nije uvek ista. Korumpirani materijalnim blagostanjem i sigurnošću, nekada dobri građani odustaju od želje za slobodom i pretvaraju se u svoju suprotnost (*ibid.*: 263). Projekat utemeljenja poretka ne može se, dakle, svesti na empirijsko stvaranje države, već podrazumeva nikad dovršeno delo političkog subjekta koje se ostvaruje kroz istoriju (*ibid.*: 251). Ne postoji poredak koji se može ustanoviti potpunim eliminisanjem ne-poretka, osim po cenu ukidanja zakona i slobode (*ibid.*: 229). Haotičnost, političko, pretnja

dezintegracije uvek mora ostati živo prisutna u njegovim temeljima. Ona proishodi iz nezajažljive želje naroda da ne bude potlačen koja se suprostavlja želji velikaša da uvećaju svoje bogatstvo i moć. Zdravlje republike zavisi upravo od mogućnosti održanja tenzije između “težnje za dominacijom” i “težnje za otporom dominaciji” (Žagar, 2019: 204, 218). Onda kada iščezne želja naroda za slobodom, nestaje i korisna napetost između naroda i velikaša. Tada poredak postaje korumpiran, a kvarenje firentinskog poretka je posledica “negiranja temeljne istine klasnog konflikta” (*ibid.*: 209, 220-223). Makijaveli uči da Rim svoje vrline duguje razjedinjenosti društvenih klasa, stalnim sukobima između senata i naroda koji su uslovljavali stalno usavršavanje poretka, prilagođavanje starih ustanova novim prilikama (Machiavelli, 1985b: 161). Dobro uređena republika jeste ona čije ustanove kanališu sukobe motivisane ličnim ili staleškim interesima i usmeravaju ih ka opštem dobru, “gradeći napregnutu ravnotežu” između sukobljenih strana koje se boje jedna druge (Skinner, 2000: 75; Pocock, 1975: 195). Iako su za Makijavelija ljudi najčešće loši (Machiavelli, 1985b: 160), to ne znači da ih zakoni ne mogu učiniti dobrim građanima.¹⁶ Pored toga, Polibijeva teza o jedinstvu sukobljenih frakcija u Rimu oslanja se i na uvid da sukobljene domaće interese ujedinjuje spoljna pretnja (Polibije, 1988: 495). Slično je i u *Mandragoli*, gde iskvarene protagoniste zbližava snop uvezanih ličnih interesa koji bi ih, da nije bilo Liguriove manipulacije i Kalimakove smelosti, odveli u međusobne sukobe. Svaki akter želi da sačuva svoje parče srećnog ishoda do koga su zajedno došli i time štiti interese svih (Baumgarth, 2015: 56).

Vrline poretka proishode iz istorije (Lefort, 2012: 227), a grad je korumpiran onda kada “odbacuje sukobe klasa, zabranjuje narodu da zahteva i represiju prikriva diskursom reda i mira” (*ibid.*: 238). Upravo je takav bio stari poredak u *Mandragoli* koji otelotvoruje Niča. To je u suštini onemoćala manifestacija poretka u kome vladaju velikaši, poretka koji od rizika istorije, promene i novog nemoćno zazire. Niča nije Sparta koja je zahvaljući svojoj zatvorenosti osamsto godina opstajala pod Likurgovim zakonima. Polis ratnika bio je zaštićen od istorije. Niča, pak, živi u vremenu kada stalne novine i životne mene šamaraju ljude. U njegov svet dolazi Kalimako, iz Pariza. U strahu da bi se Lukrecijina želja za slobodom mogla razgorjeti, Niča pokušava da je odvoji od života grada u kojem sve pršti od probudene radoznalosti, rizika, smelosti, nasilja i smeha. Odbija da je odvede u banju, štiteći je tako od izazova koji bi se tamo mogli pojaviti u liku mladih i smelih ljubavnika. Ne treba, međutim, prevideti da je i sama Lukrecija korumpirana kao i njen suprug. Ona to ostaje sve dok udobnost života u domu dosadnog doktora prava pretpostavlja slobodi. Lukrecija je samo na prvi pogled neporočna. Maska vrline, kojom ju je na početku komada Makijaveli prekrrio, pašće onog trenutka kada ona prihvati da

¹⁶ O odnosu obrazovanja i zakona u negovanju karaktera u Makijavelijevom delu videti Skinner, 2004: 170-175.

učestvuje u ubistvu nedužnog mladića. Tek kada Kalimako u njoj oslobodi sputani poriv za životom i promenom, Lukrecija ozdravljuje. Ozdravljuje tako i firentinski narod koji lepotica u komediji predstavlja. Odbijanje da, zaglavljena u projektu svoje grandioznosti, prihvati rizik istorije i uključi se u novi život modernog doba Makijaveli vidi kao osnovni uzrok bolesti svoje Firence (*ibid.*). Veze između Lukrecije i njenog bivšeg muža, naroda i velikaša, bile su odavno pokidane iako prikrivene formom braka. Čitanje molitvi mlada strastvena lepotica koristi kao izgovor da sa svojim mužem ne deli bračnu postelju. Slabljenje veze između naroda i velikaša osnovno je obeležje korumpirane republike, poručuje nam Makijaveli u *Raspravama* (*ibid.*: 261). Kada Kalimako obljubi Lukreciju, između njih se uspostavlja strastveni ljubavni odnos sa svim neizvesnostima koje takve odnose uvek prate. Veza između novog vladara i njegovog naroda ponovo je čvrsta. To više nije samo prazna forma odvojena od uskovitlanog života. Time, pak, poredak nije utemeljen jednom za svagda, a uzbudljiva istorijska igra balansiranja političkih interesa tek tada počinje. Iako ne dominira, već je sveden na meru svoje istinske moći, uticaj velikaša Niče i dalje postoji. Takođe, Lukrecijina nezajažljiva želja za slobodom, “kočoperna” i “drska” priroda naroda, nužno ulazi u sukob sa željom novog gospodara da je obuzda, da njome vlada. To stvara stalnu tenziju u životu ovog novog ljubavnog para. Ishod borbe ostaje neizvestan. Lepoticu koja je tako hladno obmanula svog muža i prihvatila novog ljubavnika, zaista će teško biti kontrolisati. Kada joj Kalimako dosadi, možda će potražiti novog gospodara. Zbog toga će Kalimako morati da njenoj probuđenoj želji za slobodom ostavi dovoljno slobodnog prostora. Ta želja samo će jačati, naslućuje se iz načina na koji Makijaveli razrešava komediju. Možda će se, ipak, nakon zadovoljene požude lepotica ponovo uljuljkati i tupo prepustiti vlasti novog gospodara uz zadržavanje preimućstava života u bogatom i uglednom Ničinom domu. Država će onda ponovo biti korumpirana. Građani će se odvojiti od vladara, poredak od političkog. Možda će se, pak, ovaj oslobođeni ne-poredak toliko razmahati da će jedinstvo nove Kalimakove države biti dovedeno u pitanje. Makijavelijeva *Mandragola* ne daje nam odgovor. Ona samo nastoji da uplašene Firentince vrati nazad u avanturu istorije, da ih ohrabri, natera da se uhvate u koštac sa promenama, da se ponovo osmele da krote kapricioznu Fortunu.

Važan kohezivni element za novi poredak je religija. U *Raspravama* Makijaveli smatra rimskog kralja Numu Pompilija možda i važnijim od Romula baš zbog toga što je iskoristio religiju da učini poredak stabilnim. Religija je hranila rodoljublje Rimljana i njihovu spremnost da podrede sopstvene interese državi (Machiavelli, 1985b: 174-175). Zato nije slučajno da se završna scena u *Mandragoli* upravo odigrava na putu ka crkvi gde će Niča, Lukrecija i Kalimako svoje saućesništvo potvrditi kumstvom (Machiavelli, 1985c: 348). Hrišćanska crkva tako prestaje da bude instrument tuđeg uticaja ili beskorisna i korumpirana ustanova odrođena od društvene dinamike koja se odigrava ispod njenih rigidnih učenja. Crkva iz *Mandra-*

gole vraća svoju praktičnu ulogu u očuvanju novog poretka. Pored toga što naglašava kontinuitet u postepenom razvoju rimskih ustanova, Makijaveli u prvoj knjizi *Rasprava* u posebno poglavlje (XXV) smešta uvid da uspeh reformi koje državu približavaju republikanskom uređenju zavisi od očuvanja predstave o tome da je poredak ostao (gotovo) nepromenjen (Matthes, 2000: 70). Stari poredak nastavlja da živi samo formalno, kroz simbole, ceremonije i nevažne ustanove, dok novi, slobodniji, poredak postaje srcem države. U alegoriji o novom poretku kao srećnom ishodu, stari Niča zadržava svoj *stato* u očima drugih, ali više ne gospodari Lukrecijom, simbolično je predaje Kalimaku i deli ključeve svoje kuće sa njim i Ligurijem (Machiavelli, 1985c: 350).

5. Zaključak: *Mandragola* kao dopuna Makijavelijevim političkim spisima

Mandragola je delo koje žanrom odstupa, ali duhom pripada Makijavelijevim političkim spisima. Ona upotpunjuje odgovor koji nam daju pre svega *Rasprave*, i to na pitanje o kojem *Vladalac* i *Istorija Firence* uglavnom čute. Tema je za Makijavelija, izopštenog iz političkog života Firence, istovremeno i bolna i aktuelna: uspostavljanje dobrog republikanskog poretka u iskvarenom političkom telu. Republika kojoj je Makijaveli služio urušila se. Novi vladari nisu pokazali interesovanje za *Vladaoca*. Makijaveli turobno zaključuje: gotovo je nemoguće uspostaviti valjani poredak među iskvarenim građanima. Dobar poredak ovde podrazumeva republikansko uređenje zasnovano na slobodi i mešovitoj vladi. Sa druge strane, građani nisu iskvareni zbog istupanja iz okvira hrišćanskog morala, nego zbog toga što opšti interes podređuju sopstvenom. Zbog ove kratkovide inverzije stradaju i lični interes i opšte dobro. Pokušajmo sada da pronađemo mesto *Mandragole* u okvirima Makijavelijevih razmišljanja o politici.

Firenca poznog petnaestog i ranog šesnaestog veka nije prostor lišen reda i istorije. Razjedinjeni pojedinci ne postaju narod zahvaljujući odluci vladara gotovo božanskih obeležja (Pocock, 1975: 175). Firentinci 1504. godine nisu necivilizovani brđani, a Firenca nije komad "grubog mramora" (Machiavelli, 1985b: 175), te ovde neće odjednom zavladati neki novi Romul i stvoriti poredak, niti novi Tezej ima koga da oslobodi i ujedini. Isto tako, Bog je napustio velike zakonodavce: potencijalni firentinski Likurg nema Apolona uza se, kao što ni firentinski Mojsije, Savonarola, nije imao pokraj sebe ni Boga ni oružje. Radnja *Mandragole* smeštena je u kontekst iskvarene republike, a to su drugačije okolnosti od onih od kojih Makijaveli polazi i u *Vladaocu* i u *Raspravama*. Ako bi se u takvoj Firenci rodio neki novi Likurg, verovatno bismo ga videli u telu Ligurija kako prosjači za hranu kod bogatih sugrađana dok ga ceo grad smatra pokvarenjakom. Možda bi, poput samog Makijavelija posle povratka Medičija, daroviti zakonodavac živeo u nemilosti vladara, izopšten iz političkog života.

Uspostavljanje poretka u iskvarenoj republici nije tema *Vladaoca*, dok se u *Raspravama* ono javlja van glavnog toka dela, samo kroz opsežni komentar zašto je ovakav poduhvat gotovo nemoguće izvesti.¹⁷ U *Vladaocu* srećemo podelu na republike i monarhije, dok monarhije mogu biti nasledne ili nove (Makijaveli, 2002: 13). Makijaveli se tu bavi pre svega novim monarhijama, a Firenca 1504. godine nije nova država, niti je monarhija. U *Raspravama* Makijaveli govori o novim republikama, jer je istorija Rima istorija rađanja i razvoja najslavnije republike. Na tragu Polibijevih uvida, on razlikuje republike čije su ustanove, poput spartanskih, nastale odjednom, bljeskom uma božanskom voljom nadahnutog zakonodavca, kao i one koje su, poput rimskih, nastajale postepeno i gde su generacije sjajnih pojedinaca utiskivale svoju vrlinu u republiku (Machiavelli, 1985b: 156). Za utemeljenje i očuvanje dugovečne republike, bilo da je uzor Sparta ili Rim, potrebno je da se sretnu dobra prilika i ljudska izuzetnost, vrlina i smelost kakva se retko viđa. Ovo je veoma težak zadatak, vredan “dvostruke slave”, i zato je istorijskih primera sa dobrim ishodom relativno malo. Ipak, zadatak teži čak i od ovog jeste uspostavljanje dobrog poretka u iskvarenoj državi. *Mandragola* je alegorija baš ovakve situacije – uspostavljanja dobrog uređenja (forme) u okolnostima u kojima su građani (materija) iskvareni, pri čemu “ne može se [dobar] oblik davati posve suprotnoj materiji” (*ibid.*: 185).

Makijaveli se u XVII i XVIII poglavlju prve knjige *Rasprava* bavi problemom stvaranja dobrog poretka u lošim okolnostima. Uobičajeno bi bilo osloniti se na dobre zakone (Skinner, 2004: 156), ali to ovde ne vredi. Uspostaviti ili održati “slobodnu državu” je “vrlo teško učiniti” ako je grad iskvaren, a “nema ni zakona ni uređenja koji su dovoljni da se obuzda opća iskvarenost” (*ibid.*: 184). Dobri običaji su potpora dobrim zakonima, a ako običaji nisu dobri, ni uređenje ne može biti dobro i u ovom začaranom krugu dobri zakoni malo vrede. “[G]dje su [ljudi] iskvareni”, piše Makijaveli, “dobri zakoni ne koriste ako ih nije donio netko tko je kadar iznimnom snagom postići da se oni poštuju sve dok se ljudi ne poboljšaju, što ne znam da se ikad dogodilo i je li bilo moguće da se dogodi” (*ibid.*: 183). Zato je “teško ili nemoguće u iskvarenim gradovima održati ili nanovo uspostaviti republiku” (*ibid.*: 185). Tradicionalni recepti za uspostavljanje poretka ovde ne važe: dobri zakoni su nemoćni, oslanjanje na silu (dobru vojsku) može doneti vlast, ali joj ne može obezbediti trajnost posle smrti vladara. Iskvarena država ne da se pretvoriti u valjanu republiku ni odjednom ni postepeno; ona ne (pre)poznaje ni Likurge ni Romule. Postepena je promena nemoguća jer iskvareni građani ne prepoznaju mudre

¹⁷ Uputstvo za uspostavljanje dobrog poretka među iskvarenim građanima Firence možda se nalazi skriveno i u trećoj knjizi *Rasprava*, preruseno u raspravu o dobrom komandovanju vojskom i namenjeno organizovanju mladih protiv velikaša (Žagar, 2019: 271-306). Ovakvo tumačenje odgovara i onome što uočavamo u *Mandragoli*. Ligurio izvodi zaveru mladih tako što simulira bitku: proglašava se zapovednikom, raspoređuje “trupe”, šalje izvidnicu, obezbeđuje začelje (Machiavelli, 1985c: 344).

ljude. U retkim prilikama kada se mudri zakonodavci pojave, njih niko neće slušati, “jer ljudi naviknuti živjeti na jedan način ne žele se mijenjati, pogotovo kad zlu ne gledaju neposredno u lice” (*ibid.*). Uređenje se može promeniti odjednom, ali takva promena zahteva oslanjanje na “izvanredne mere”, odnosno nasilje. Nasilnim prevratima skloni su pre svega zli ljudi, dok utemeljenje dobrog poretka zahteva vrlinu. Makijaveli zaključuje: “[k]ako reformiranje političkog života pretpostavlja dobrog čovjeka, a nasilno postajanje vladarom republike pretpostavlja zlog čovjeka, rijetko se kad događa da dobar čovjek želi postati vladarom zlim putem, makar mu cilj bio dobar, i da zao čovjek postavši vladarom želi dobro djelovati i ikad osjeti potrebu da se dobro posluži vlašću koju je na zao način stekao” (*ibid.*).

Dobar čovek ne može da nametne dobar poredak iskvarenom Gradu, dok zao čovek može da dođe na vlast, ali neće Gradu doneti slobodu. Šta, međutim, ako se u poduhvat uključi dvoje ljudi? Prva mogućnost bi bila da neki zao čovek silom nametne poredak, a da onda dobar doprinese uvođenju i učvršćivanju pravičnih zakona. Možda je Makijaveli planirao ovakvo dvostepeno uvođenje dobrog poretka kada je pokušao da se preporuči Medičijima, bilo da je istinski hteo da radi za njih (Skinner, 2000: 54) ili da ih prevari (Dietz, 1986). Kako bi se sjedinilo političko sa poretkom, odnosno pronašla odgovarajuća forma za materiju koja je sama po sebi nestabilna, vredelo bi pronaći dovoljno smelog vladaoca spremnog da sledi uputstva lukavog čoveka čija razboritost proishodi iz talenta za posmatranje ljudi, njihovih sadašnjih i prošlih političkih prilika (Makijaveli, 2002: 80). Taj savetnik dorastao izazovima svog uznemirenog doba bio bi on sam, Nikolo Makijaveli. U *Vladaocu* je utemeljivača poretka nakratko pronašao u Čezaru Bordžiji, ali mu ga je hirovita Fortuna ubrzo oduzela (*ibid.*: 39). Izvan samog dela to bi mogao biti Đulijano, sin Lorenca Veličanstvenog, odnosno, posle 1516. godine, Lorenzo de Mediči, vladar Firence kome je *Vladalac* na kraju i posvećen. U *Mandragolinoj* 1504. godini to je možda bio Bernardo Ručelaj, firentinski aristokrata suprotstavljen Soderiniju (Lord, 1979: 823). Makijaveli je lisica i potreban mu je još samo pustolovni lav¹⁸ koji sreću kroti kao snažni mladi muškarac svoju ženu nepostojane ćudi (Makijaveli, 2002: 132). To nisu bili ni Đulijano, ni Lorenzo, ni Ručelaj. Kakav god Makijavelijev plan bio, propao je do 1518. godine kada on napušta svoje ambicije i dovršava *Mandragolu*, komediju koju je počeo da piše možda baš 1504. godine (Bertelli, 1971; Skinner, 2000: 55).

Druga mogućnost je naizgled komična: da zao čovek pripremi plan po kome će dobar čovek doći na vlast. Za Makijavelija je zavera primerena najpre okolnostima iskvarene republike (O’Brien, 2004: 184; Lord, 1979: 818), a ako je *Mandragola* alegorija uspostavljanja dobrog poretka u lošim okolnostima, onda su Kalimako i

¹⁸ O važnosti ponekad zanemarenih “lavovskih” karakteristika Makijavelijevog vladaoča piše Lukes (2001).

Ligurio baš takav dvojac – snažan i hrabar mladić pun vrline i “gotovan, ogrezo u grijehu” (Machiavelli, 1985c: 316). Prepoznamo i antitezu iz *Vladaoca*: prvi je pustolovan, a drugi oprezan (Pocock, 1975: 193). Ligurio najbolje poznaje firentinske odnose, a njegova grešnost veseli se gresima njegovih sugrađana te otvara vrata širokom polju manipulacije. Ovo mu daje prednost pri smišljanju zavere, ali je nevolja u tome što on sam ne može da iskorači iz firentinske iskvarenosti. Ligurio je vešt zato što je iskvaren, ali ako bi kvaran čovek došao na vlast u kvarnom gradu, taj bi grad ostao onakvim kakvim ga je novi vladar zatekao. Kada bi zakonodavac postao vladar, zakoni bi postali “oruđa njegovih strasti” (Ruso, 1993: 55). Zato Rusoov zakonodavac ne može da vlada i zato je važno da zavlada neko drugi, a to je Kalimako, momak iz Pariza koga Firenca nije stigla da iskvari, a koji može da iskoristi srećnu okolnost i svojom vladavinom navikne Firentince na dobar poredak.

Makijaveli insistira na tome da jedna osoba treba istovremeno da poseduje i moć da uspostavi vlast i znanje o tome kako će taj poredak izgledati. Ipak, smrtnost osnivača ne sme biti prepreka trajnosti države, te Makijaveli razdvaja nastanak poretka od njegovog održavanja (Machiavelli, 1985b: 170-171). Romul je tek udario temelje rimskoj državi, a generacije su je uobličile u republiku. Likurg i Solon su čuveni po tome što su reformisali ustanove i udaljili se od vlasti. Ruso ovo zapaužada kada piše da zakonodavac “zasniva republiku”, ali “ne ulazi u njen sastav; to je posebna i viša funkcija koja nema ničeg zajedničkog sa vladavinom nad ljudima, jer ako onaj koji zapoveda ljudima ne treba da stvara zakone, onaj ko stvara zakone ne treba da zapoveda ljudima” (Ruso, 1993: 54-55). Makijaveli nije Ruso i on ne poznaje strogu podelu između suverenosti i vladavine, zakonodavne i izvršne vlasti. Ipak, iako se reč “*stato*” odnosi na društveni status, državni aparat, vlast, državu i državnu teritoriju, ona se odnosi i na način života građana, državno uređenje, odnosno poredak (Skinner, 2004: 382-384). Jedno može biti u suprotnosti sa drugim, a tako je i u XVIII poglavlju *Rasprava* gde se vodi rasprava o poretku (“*uno stato libero*”) u iskvarenoj državi (*ibid.*: 385). “*Stato*” se razume kao sistem ograničenja samovolje vladara i kad Makijaveli piše i o Likurgovim i o rimskim ustanovama (*ibid.*: 384). Poredak se, prema tome, može prepoznati i nezavisno od volje vladara i njegovih odluka. Za Makijavelija vladati i osmisliti zakone nije uvek isto. Savetnik će smišljati zakone, vladalac će upravljati državom i zaslužiti slavu, a ishod ovog zajedničkog posla biće novi poredak. Makijaveli se u komediji ne krije iza četvrtog zida na isti način na koji se krije iza autorske nepristrasnosti u *Vladaocu*. U *Mandragoli* savetnik je personifikovan na sceni i Liguriova uloga u *mantenere lo stato* je jasna (*cf.* O’Brien, 2004: 188). Uloga samog Makijavelija u životnom ekvivalentu tog poduhvata skrivena je iza posvete *Vladaocu* i uvida o vladaočevim ministri-ma iz XXII poglavlja ove knjige. Ipak, bez obzira na ishod i lični motiv autora, ako je cilj uspostavljanje dobrog poretka u iskvarenoj Firenci ranog 16. veka, pa čak i

po cenu da “navuče na sebe sav otrov”, pouzdan savetnik je neophodan budućem vladaru, i to onoliko koliko su potrebni dobri zakoni dobroj vlasti.

Mandragola nam pomaže da bolje razumemo Makijavelijevo političko delo i da zaključke iz *Rasprava* i *Vladaoca* primenimo u kontekstu iskvarene republike. Revolucija u iskvarenoj republici može biti samo skrivena, to je osnovna poruka koju nam šalje *Mandragola*. *Rasprave* su delo o tome kako je najveća republika očuvala slobodu i odolevala kvarenju, *Istorija Firence* pripoveda o republici koja to nije bila u stanju da postigne, a *Vladalac* o tome kakav je karakter potreban da bi se ovi (i drugi) politički ciljevi ostvarili. S druge strane, *Mandragola* je oslobođena tereta žanrovske forme i osetljive političke namene *Vladaoca*, kao i historiografske prirode *Rasprava* i *Istorije* koja zatvara prostor za pisanje o onome što se (još uvek) nije desilo. Slobodom stila i namene, ova komedija istupa iz okvira Makijavelijevih najpoznatijih dela i dozvoljava vrsnoj spekulaciji da bezbedno kroči u domen najozbiljnijih i najaktuelnijih političkih pitanja za koja je autor neposredno zainteresovan. Ona nije spis o onome što je bilo, već o onome što može biti, i to samo ako se *occasione* ukaže, ako se prilike (i predstava koja o njima govori) dobro razumeju i ako se adekvatno postupi. Ona nije spis o tome kakvi bismo trebali da budemo, već o tome kakvi drugi jesu i šta možemo učiniti s tim. *Mandragola* zato nije spis za vladare, karatiste koji usavršavaju sebe i svoju *virtù* anticipirajući udarce neprijatelja, već za političke džudiste koji koriste snagu tuđih napada za sopstvenu pobjedu. Pobjeda koja se oslanja na druge je pobjeda sviju, a to je Makijavelijev način da odgovori na staru republikansku zagonetku o jedinstvu ličnog i opšteg interesa. Ukoliko je moderni svet uopšte sposoban za opšte dobro, ostvariće ga a da to nikada i ne sazna.

LITERATURA

- Antonetti, Pierre. 1997. *Savonarola – razoružani prorok*. Nakladni zavod Globus. Zagreb.
- Avgustin, Aurelije. 2004. *Država Božja*. CID. Podgorica.
- Baumgarth, William P. 2015. Deception and Enlightenment: The Politics of Machiavelli's *The Mandragola*. *Perspectives on Political Science*, (44), 1: 55-62.
- Behuniak-Long, Susan. 1989. The Significance of Lucrezia in Machiavelli's *La Mandragola*. *The Review of Politics*, (51), 2: 264-280.
- Bertelli, Sergio. 1971. When Did Machiavelli Write *Mandragola*?. *Renaissance Quarterly*, (24), 3: 317-326.
- Ciceron, Marko Tulije. 1978. O dužnostima, u: *Filozofski spisi*. Matica srpska. Novi Sad: 105-260.

- Dietz, Mary. 1986. Trapping The Prince: Machiavelli and the Politics of Deception. *The American Political Science Review*, (80), 3: 777-799.
- Durant, Vil. 2004. *Istorija civilizacije. Renesansa*. Vojnoizdavački zavod i Narodna knjiga. Beograd.
- Hrosvita. 1987. Pafnutije, u: Janković, V. (ur.): *Nasmejana životinja. O antičkoj komediji*. Književna zajednica Novog Sada. Novi Sad: 277-308.
- Janković, Vladeta. 1987. Pozni odsjaj. Hrosvita, u: Janković, V. (ur.): *Nasmejana životinja. O antičkoj komediji*. Književna zajednica Novog Sada. Novi Sad: 176-230.
- Lefort, Claude. 2012. *Machiavelli in the Making*. Northwestern University Press. Evanston, Illinois.
- Lord, Carnes. 1979. On Machiavelli's *Mandragola*. *The Journal of Politics*, (41), 3: 806-827.
- Lukes, Timothy J. 2001. Lionizing Machiavelli. *The American Political Science Review*, (95), 3: 561-575.
- Machiavelli, Niccolò. 1985a. Firentinske povijesti, u: Grubiša, D. (ur.): *Niccolò Machiavelli. Izabrano djelo. Drugi svezak*. Globus. Zagreb: 41-290.
- Machiavelli, Niccolò. 1985b. Rasprave o prvoj dekadi Tita Livija, u: Grubiša, D. (ur.): *Niccolò Machiavelli. Izabrano djelo. Prvi svezak*. Globus. Zagreb: 149-354.
- Machiavelli, Niccolò. 1985c. Mandragola, u: Grubiša, D. (ur.): *Niccolò Machiavelli. Izabrano djelo. Drugi svezak*. Globus. Zagreb: 311-350.
- Makijaveli, Nikolo. 2002. *Vladalac*. Dereta. Beograd.
- Matthes, Melissa M. 2000. *The rape of Lucretia and the founding of republics. Readings in Livy, Machiavelli, and Rousseau*. The Pennsylvania State University Press. University Park, Pennsylvania.
- O'Brien, Mary. 2004. The Root of the Mandrake: Machiavelli and Manliness, u: Falco, M. (ur.): *Feminist Interpretations of Niccolo Machiavelli*. The Pennsylvania State University Press. University Park, Pennsylvania: 173-196.
- Palmer, Michael i Pontuso, James F. 1996. The Master Fool: The Conspiracy of Machiavelli's *Mandragola*. *Perspectives on Political Science*, (25), 3: 124-132.
- Pocock, John Greville Agard. 1975. *The Machiavellian Moment*. Princeton University Press. Princeton.
- Polibije. 1988. *Istorije*. Matica srpska. Novi Sad.
- Ruso, Žan-Žak. 1993. *Društveni ugovor*. Filip Višnjić. Beograd.
- Skinner, Quentin. 2000. *Machiavelli. A Very Short Introduction*. Oxford University Press. Oxford.
- Skinner, Quentin. 2004. *Visions of Politics. Renaissance Virtues*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Smith, Steven B. 2016. *Modernity and Its Discontents*. Yale University Press. New Haven & London.

- Terencije, Publius Afrikanac. 1978. *Komedije*. Srpska književna zadruga. Beograd.
- Tuck, Richard. 1993. *Philosophy and Government 1572-1651*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Turner, Brandon. 2016. Privates Vices, Public Benefits: *Mandragola* in Machiavelli's Political Theory. *Polity*, (48), 1: 109-132.
- Žagar, Davorin. 2019. *Machiavellijevo poimanje političkoga*. Fakultet političkih znanosti. Zagreb (neobjavljena doktorska disertacija).

Bojan Kovačević, Marko Simendić

VERITA EFFETTUALE DELLA COSA POLITICA
IN MACHIAVELLI'S *MANDRAKE*

Summary

In *The Mandrake*, Machiavelli uses the form of a comedic play to point at a way of establishing a constitution suitable for people who put their personal interest before the common good. In this paper we first present the play's characters as champions of an age that is radically deprived of sense and purpose. In Ligurio's plan to win over the beautiful but married Lucretia, we recover the guidelines for the peaceful creation of a new constitution within the shadows of the old political system which, debilitated and weak, offers no resistance. Finally, in this seemingly frivolous play, we uncover a pathway to a hidden revolution, accomplished by the statesman's bravado and his advisor's cunning. We conclude that in *The Mandrake* Machiavelli sketches up the scenario which never got sufficient attention in his other works: how to establish a good constitution within a corrupt republic.

Keywords: Machiavelli, *Mandrake*, Hidden Revolution, Constitution, *Virtù*, Fortuna

Bojan Kovačević je vanredni profesor na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu.

Marko Simendić je vanredni profesor na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu.

Kontakti:

Bojan Kovačević, Fakultet političkih nauka, Jove Ilića 165, 11000 Beograd. E-mail: bojan.kovacevic@fpn.bg.ac.rs

Marko Simendić, Fakultet političkih nauka, Jove Ilića 165, 11000 Beograd. E-mail: marko.simendic@fpn.bg.ac.rs